

Галина Терещук

доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного
економічного університету

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСНОВНИХ МОДЕЛЕЙ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Проаналізовано особливості основних моделей ювенальної юстиції, які склалися у системі англосаксонських, континентальних та скандинавських країн та їх значення на сучасному етапі впровадження відновного правосуддя стосовно неповнолітніх.

Ключові слова: моделі ювенальної юстиції, відновне правосуддя, ювенальні суди, захист прав неповнолітніх, зарубіжний досвід.

Терещук Г.

Зарубежный опыт функционирования основных моделей ювенальной юстиции

Проанализировано особенности основных моделей ювенальной юстиции, которые сложились в системе англосаксонских, континентальных и скандинавских стран и их значение на современном этапе внедрения восстановительного правосудия в отношении несовершеннолетних.

Ключевые слова: модели ювенальной юстиции, восстановительное правосудие, ювенальные суды, защита прав несовершеннолетних, зарубежный опыт.

Tereshchuk G.

Foreign experience of model juvenile justice system functioning

The article analyzes the main features of the model juvenile justice system prevailing in the Anglo-Saxon, continental and Scandinavian countries and their importance at the present stage of implementation of restorative justice for juveniles.

Keywords: models of juvenile justice, restorative justice, juvenile courts, protection of minors, foreign experience.

Актуальність. Започатковані у світі загальнообов'язкові стандарти дотримання прав людини стали однією з пріоритетних задач, що вирішуються суспільством задля захисту порушених прав уразливих верств населення, у тому числі і неповнолітніх. Важливість державного та громадського захисту цих вразливих груп полягає у перспективності розвитку та побудови правової держави з демократичними цінностями.

Важливо зазначити, що подальший соціальний та економічний розвиток будь-якої держави залежить від її людського потенціалу, а тому вивчення зарубіжного досвіду впровадження ювенальної юстиції як системи захисту прав неповнолітніх є надважливим завданням будь-якої правової держави.

Аналіз останніх досліджень. Зарубіжному та вітчизняному досвіду функціонування судів у справах неповнолітніх, історичному розвитку ювенальної юстиції та її впливу на механізми правового захисту неповнолітніх приділяли увагу такі дослідники, як: О. Арутюнов, У. Білощона, М. Гернет, М. Гульгай, Т. Давидченко, М. Деева, Б. Ісмаїлов, Н. Крестовська, О. Крукевич, Н. Кузнецов, Р. Максудов, Н. Мелешко, Є. Мельнікова, І. Перетерський, О. Проць А. Рубашева, С. Сулакшин, Є. Тарасова, Є. Тарло, В. Харчук, О. Широкова-Мурараш, О. Шклярська та ін.

Метою статті є аналіз особливостей основних моделей ювенальної юстиції, які склалися у англосаксонських, континентальних та скандинавських країнах, їх спільні та відмінні риси, а також їх значення на сучасному етапі впровадження відновного правосуддя стосовно неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. У міжнародних стандартах існує положення, відповідно до якого у світі та в кожній державі зокрема необхідна окрема система судочинства стосовно дітей, тобто існування та функціонування ювенальної юстиції [1, с. 845].

Метою норм міжнародного права, які покладені в основу регулювання судочинства щодо неповнолітніх, є створення сприятливих умов для встановлення причин здійснення злочину та пошуку ефективних методів впливу з урахуванням конкретних даних про особу для досягнення соціальної реабілітації [2].

Оскільки у вітчизняному законодавстві немає аналога «чистої» ювенальної юстиції, необхідно зважати на багаторічний зарубіжний досвід діючих судів, які мають напрацювання відповідно до правових систем,

© Галина Терещук, 2017

що виникли задовго до створення ювенальної юстиції. Саме судочинство щодо неповнолітніх дає змогу правильно оцінити спільність і розбіжності в ювенальній юстиції, коли мова йде про різні її моделі [3].

Серед основних моделей зарубіжної ювенальної юстиції можна виділити: англосаксонську (напр., Австралія, США), континентальну (напр., Німеччина, Франція), скандинавську (напр., Швеція) [4].

Дійсно, найбільшого розвитку ювенальна юстиція набула в XIX–XX ст. у найрозвинутіших країнах Європи та Америки. Основною причиною стало масштабне зростання злочинності в кінці XIX ст. Саме в цей час Європа та Америка були переповнені гуртами юних правопорушників [5].

Всі зазначені моделі ювенальної юстиції діють на підставі окремих законодавчих актів про судоустрій і процедуру в органах ювенальної юстиції. Так, у США такою основою є федеральний Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974 р.), у Великій Британії – ряд законів про дітей і молодь (впроваджуються з 1908 р.), у Канаді – Закон «Про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх» (1 квітня 2003 р.) тощо [10, с. 147].

На думку М. М. Гультай [3], розбіжності у судових системах не стосуються основних специфічних принципів ювенальної юстиції, а пов'язані з віковою специфікою, соціальною спрямованістю, індивідуалізацією судового процесу тощо.

Для повноти дослідження, на наш погляд, необхідно провести аналіз зазначених моделей ювенальної юстиції та виокремити їх особливості і відмінності.

1. Англосаксонська модель (Великобританія, Північна Ірландія, США, Австралія, Канада, Нова Зеландія та ін.).

Ця модель передбачає обмежену предметну підсудність: ювенальний суд розглядає усі види правопорушень неповнолітніх, окрім тяжких злочинів [4].

Перші суди у справах неповнолітніх було створено в Австралії у 1890 р., 1899 р. – у США. Серед науковців немає одностайної думки щодо першості створення системи судів для неповнолітніх серед названих країн, але є підстава вважати, що у США цей процес був найчіткіше організований та мав системний характер [6, с. 325].

З такою позицією погоджується В. Харчук [5], характеризуючи ювенальну юстицію США з наступних позицій:

- 1) наявність спеціалізації судочинства, яка передбачає існування відокремлених приміщень для розгляду та вирішення справ щодо неповнолітніх;
- 2) наявність спеціалізованого судді та ізоляція неповнолітніх від дорослих у місцях попереднього затримання;
- 3) наявність спрощеного судового процесу у вигляді співбесіди судді із підсудним за «закритими дверима»;
- 4) здійснення суддею керівництва установами опікунського нагляду за неповнолітніми;
- 5) широка співпраця суду із населенням судового округу, що давало можливість судам для неповнолітніх використовувати інформацію щодо умов життя дітей-правопорушників.

У США існують так звані недержавні підліткові суди, в яких дорослі або зовсім не беруть участі, або лише керують процедурою. У цих судах розглядаються справи про вперше вчинені нетяжкі злочини та проступки, якщо неповнолітній визнав свою провину. Примусові засоби, які застосовують підліткові суди (відвідання спеціальних занять для подолання наркотичної або алкогольної залежності; грошова реституція, зобов'язання взяти участь у судовому засіданні підліткового суду як присяжний тощо), мають нерепресивний характер і значний виховний потенціал [7].

Іншими словами, для ювенальної юстиції США характерно: індивідуальний підхід до дитини; спеціальна процедура судового розгляду справ про обвинувачення неповнолітніх; посилена допомога неповнолітнім; реалізація обраних заходів для неповнолітнього державним опікуном і громадськістю; обговорення з опікунами і батьками призначення виховних та лікувальних заходів тощо [5].

У Новій Зеландії у рамках ювенальної юстиції практикується співбесіда, в якій беруть участь потерпілий та його захисники (родичі) і неповнолітній правопорушник та його родина (або представники громади). Під керівництвом медіатора потерпілий розповідає про матеріальну та моральну шкоду, спричинену йому, а правопорушник та його родина шукають та пропонують засоби для компенсації шкоди. Укладений між сторонами договір подається до суду для затвердження; якщо ж примирення не досягнуто, справа неповнолітнього підлягає судовому розгляду [7].

Що стосується Великобританії, то перший суд у справах неповнолітніх у був створений у 1905 р. Позитивні результати роботи, які продемонстрував цей суд, стали поштовхом до створення загально-

державної системи судів у справах неповнолітніх. Таку систему було створено у 1909 р. шляхом прийняття Закону «Хартія для дітей». Наявність судів у справах неповнолітніх супроводжувала зародження таких правил: 1) неповнолітніх підсудних розподіляють на категорії залежно від ступеня тяжкості вчиненого ним злочину; 2) присутність батьків чи інших родичів у судовому засіданні є обов'язковою; 3) справи розглядаються окремо щодо кожного неповнолітнього підсудного, навіть якщо злочин було вчинено у співучасті; 4) при суді у справах неповнолітніх створено корпус чиновників пробації, до обов'язків яких належить вивчення особистості неповнолітнього правопорушника і влаштування дітей-правопорушників; 5) суд здійснює контроль за виконанням опікунського нагляду за дітьми-правопорушниками [5].

Для Англії і США також характерні конфесійні суспільства для допомоги вихованню дітей, які потребують підтримки [2].

2. Континентальна модель (більшість країн Європи та Латинської Америки, Японія, Франція, Бельгія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Аргентина, Колумбія, Венесуела, ФРН, Швейцарія, Австрія, Японія, Бразилія, Перу та ін.).

В цій моделі ювенальні суди мають широку предметну підсудність – всі види правопорушень неповнолітніх розглядаються саме там і, разом з тим, суд розглядає справи дітей, які потребують допомоги з боку держави [4].

В країнах Європи суди у справах неповнолітніх почали масово виникати у 20 ст. Вони не мали конкретної загальної моделі, а існували у різних варіантах організації [6, с. 325], зокрема:

1) в Португалії було створено трибунали у справах неповнолітніх, які поєднали з опікунськими судами;

2) у Швейцарії (1911–13 рр.), Японії (1923 р.) було започатковано автономну систему ювенальних судів;

3) в Австрії, Іспанії було створено опікунські суди для неповнолітніх;

4) в Єгипті, Італії було прийнято спеціальні закони про суди у справах неповнолітніх;

5) в Нідерландах створені з 1905 р. суди характеризувалися максимально спрощеною системою відправлення правосуддя [5];

6) у таких католицьких країнах, як Іспанія, Італія, Португалія важливу роль у ювенальній юстиції відіграла церква [7];

7) використання процедури медіації у таких країнах, як Австрія, Бельгія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Франція та ін. [7].

На відміну від країн англосаксонської правової системи, суд у справах неповнолітніх Німеччини не став відокремленим і автономним, а діяв у складі суддів загального суду, де одному із суддів строком на один рік надавалися спеціальні повноваження:

1) розгляду усіх справ щодо неповнолітніх віком від 12 до 18 років, які підсудні дільничним судам, при цьому суддя мав обов'язок вести попереднє слідство;

2) здійснення опікунського провадження щодо малолітніх, функції яких брали на себе члени спілок піклування за дітьми, вони ж і надавали інформацію про умови життя неповнолітніх правопорушників, а за рішенням суду виконували обов'язок піклування за підлітками, які залишалися на волі;

3) гласного розгляду справ щодо неповнолітніх, окрім випадків закритого судового засідання, передбачених законом та ін. [5].

У Франції ювенальна юстиція з'явилася набагато пізніше, ніж в інших європейських країнах і потребувала немалих зусиль. Всі часи значне місце посідав суд присяжних, і тому тільки в цій країні з самого початку було передбачено, крім створення одноособового судді, ще й трибуналу у справах неповнолітніх, а згодом і створення суду присяжних у справах неповнолітніх [8, с. 94].

За французьким ліберальним законодавством, діти до 13 років взагалі не підсудні. Повна кримінальна відповідальність у Франції починається з вісімнадцятирічного віку. Про те, що не все так однозначно в «ювенальному королівстві», свідчить і виданий у Франції у 2000 р. звіт «Про стан справ у судах у справах неповнолітніх і в соціальних службах, про розлучення дітей з батьками», де серед недоліків системи було зазначено необмежену владу над долею дитини з боку соціальних працівників та суддів [9].

У Швейцарії ювенальна юстиція була започаткована в 2007 р. На чільне місце поставлено виховання. Найчастіше ювенальний суд обмежується попередженнями або тижнем примусових робіт. Позбавлення волі є крайнім заходом, до якого вдаються тільки в разі скоєння дуже тяжких злочинів. Але

дитина може «сісти» і в 10 років, такі випадки були. Верхня вікова межа «підліткової відповідальності» – 22 роки [9].

Отже, звертаючись до сучасного бачення підліткової злочинності та аналізу сучасного стану ювенальної системи правосуддя у країнах континентальної моделі [9], ми бачимо, що злочинність у європейських країнах молодшає. Наприклад, кожен третій підліток 14–15 років у Великобританії зізнався, що бодай раз у житті вчиняв правопорушення, а майже половина британців (49%) вважають, що діти представляють зростаючу небезпеку для дорослих і одне для одного.

3. Скандинавська модель (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Ісландія та ін.).

Ця модель, на наш погляд, недостатньо досліджена науковцями, проте на окремих прикладах можна побачити особливості функціонування ювенальної юстиції у скандинавських країнах, де поєднується судова й адміністративна ювенальна юстиція.

Так, у Швеції немає окремих ювенальних судів, але в місцевому суді працює ювенальний суддя або створюється ювенальний відділ суду для розгляду справ неповнолітніх. Провідну роль серед державних інститутів, що займаються захистом прав неповнолітніх у скандинавських країнах, відіграє соціальна служба, організована за територіальним принципом, що дозволяє ефективно, оперативно та адресно вирішувати проблеми конкретної дитини силами фахівців, які працюють на території її проживання. У Швеції ефективно функціонують недержавні інституції виконання покарань для неповнолітніх правопорушників. У межах місцевої громади виконується значна частина судових рішень у справах неповнолітніх, зокрема, громадські роботи (дрібний ремонт будівель, прибирання території тощо). Також у таких країнах, як Фінляндія, Норвегія актуальним є використання процедури медіації у системі ювенальної юстиції [7].

Висновки. Характерні особливості англосаксонської моделі ювенальної юстиції:

- 1) обмежена предметна підсудність;
- 2) наявність спеціалізованих судів, спеціальних приміщень та проведення спрощеного судового процесу;
- 3) керівництво суддею установами опікунського нагляду; обговорення з опікунами і батьками особи неповнолітнього задля індивідуального підходу до кожної судової справи, навіть якщо злочин було вчинено у співучасті;
- 4) створення в окремих країнах недержавних підліткових судів та корпусів чиновників пробації;
- 5) проведення процедури медіації;
- 6) участь церкви у вихованні дітей.

Характерні особливості континентальної моделі ювенальної юстиції:

- 1) широка предметна підсудність;
- 2) створення трибуналів у справах неповнолітніх, які поєднували з опікунськими судами та судів присяжних;
- 3) автономність системи ювенальних судів у окремих країнах;
- 4) прийняття спеціальних законів про суди у справах неповнолітніх;
- 5) спрощена система відправлення правосуддя;
- 6) наявність процедури медіації;
- 7) важлива роль церкви у ювенальній юстиції у католицьких країнах.

Характерні особливості скандинавської моделі ювенальної юстиції:

- 1) поєднання рис судової та адміністративної ювенальної юстиції;
- 2) наявність тільки ювенальних судів або ювенальних відділів суду;
- 3) провідне місце серед державних органів, які адресно вирішують проблеми дітей, має соціальна служба;
- 4) функціонування недержавних інституцій виконання покарань для неповнолітніх;
- 5) наявність процедури медіації.

Прослідковується загальна тенденція щодо важливості впровадження механізмів відновного правосуддя у всіх моделях ювенальної юстиції, зокрема, проведення процедури медіації; співпраця суду із громадськістю задля справедливого суду над неповнолітнім; участь церкви у вихованні молоді; залучення соціальних служб, органів пробації до системи комплексного вирішення проблем підліткової злочинності та захисту прав дитини.

Список використаної літератури

1. Великий юридичний словник. 3-тє вид., доопр. і перероб. / О. Я. Сухарєв. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 858 с.
2. Широкова-Мурараи О. Г. Ювенальна юстиція: історія створення та особливості функціонування у міжнародній та вітчизняній практиці / О. Г. Широкова- Мурараи, У. М. Білоцена // Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), В. О. Туляков (заст. голов ред.), Є. Л. Стрельцов (заст. голов ред.), Д. О. Балобанова ; МОН України, НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України, Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – С. III–III7.
3. Гультай М. М. Особливості вітчизняної моделі ювенальної юстиції / М. М. Гультай [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/FD13963E350840C5C225710100399CD1>.
4. Ювенальна юстиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F.
5. Харчук В. Історичний досвід утворення та функціонування судів у справах неповнолітніх як основних органів ювенальної юстиції / В. Харчук // Юстиніан. – 2009. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=325>.
6. Крукевич О. М. Становлення та історичний розвиток кримінальної юстиції щодо неповнолітніх / О. М. Крукевич // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право», УжНУ, м. Ужгород. – 2014. – № 6. – 398 с.
7. Проць О. Є. Ювенальна юстиція: зарубіжний досвід та вітчизняні перспективи / О. Є. Проць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conference.inf.od.ua/index.php/uk/spisok-dopovidej-konferentsiji/sektsiya-4-prava-ditini-v-galuziyakh-natsionalnogo-prava-ta-yuvenalna-yustitsiya/59-protso-eyuvenalna-yustitsiya-zarubizhnij-dosvid-ta-vitchiznyani-perspektiv>.
8. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть / отв. ред. Н. Ф. Кузнецова. – М. : 1991. – 288 с.
9. Шклярська О. Правосуддя для неповнолітніх: діти – зростаюча небезпека для дорослих і один для одного / О. Шклярська // <http://ua.racurs.ua/350-pravosuddya-dlya-nerovnoolitnih-dity-zrostaucha-nebezpeka-dlya-doroslyh-i-odyn-dlya-odnogo>.
10. Опацький Р. М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції / Р. М. Опацький // Юридична наука. – 2012. – № 2. – С. 146–152.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2017.